

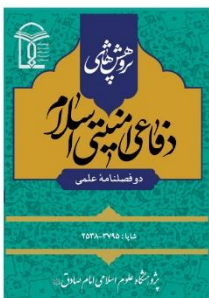
Imam Sadiq Research Institute
for Islamic Sciences

Research Institute for Political
and Defence Studies

ISSN:2538-3795

Website: <http://ids.isri.ac.ir>

Volume : 1 ; Number : 2

The Foundations of the Prohibition of the Use of Nuclear Weapons and Humanitarian Law of the Environment

Mahmoud Yousefvand*, Hamed Kahvand**

<https://doi.org/10.22034/ids.2025.214436>

Received: 10/01/2024 - Accepted: 10/11/2024

(205-225)

Abstract

The use of unconventional weapons, including nuclear weapons, in international conflicts and hostilities is one of the challenges of the modern era, which has imposed irreparable damages on human societies and the environment. The aim of this research is to explain the foundations of the prohibition of the use of nuclear weapons in humanitarian law, international law, and in Islamic jurisprudence, with an emphasis on environmental protection. The research method is descriptive-explanatory, and it utilizes the legal interpretation of international regulations and also refers to Islamic law sources. Although specific regulations prohibiting the use of nuclear weapons in international law are not found, by referring to the foundations of humanitarian law of the environment, the general rules of international law, and the foundations of Islamic law, it must be accepted that any threat or use of nuclear weapons is prohibited, and no one is allowed to use nuclear weapons and violate human and environmental rights. Therefore, in the event of hostilities, the parties involved are obliged to comply with the rules prohibiting the use of unconventional weapons and nuclear weapons, because these weapons are destructive to generations and the human environment.

Keywords: Nuclear weapons, humanitarian law, environment, international law, Islamic jurisprudence.

*. Assistant Professor, Department of
Judicial Jurisprudence, Al-Mustafa Al-
Alamiyah University, Qom, Iran.
kahvand110@chmail.ir

** Assistant Professor, Department of
Jurisprudence and Fundamentals of
Law, Imam Sadeq Institute of Islamic
Sciences, Qom, Iran. (Corresponding
Author)
mohmoudyousefvand@yahoo.com

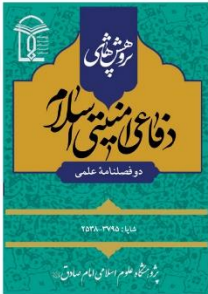
پژوهشگاه علوم اسلام صادق
پژوهشگاه مطالعات سیاسی و دفاعی
ISSN:2538-3795
نشانی پانگاه: <http://ids.isri.ac.ir>
سال اول: شماره دوم

مبانی منع به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای و حقوق بشردوستانه محیط زیست

محمود یوسف‌وند*، حامد کهوند**

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.22034/ids.2025.214436>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۰ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰
(۲۰۵-۲۲۵)

چکیده

به کارگیری سلاح‌های نامتعارف و از جمله سلاح‌های هسته‌ای در منازعات و مخاصمات بین‌المللی یکی از چالش‌های عصر جدید است که خسارت‌های جبران‌ناپذیری را به جوامع انسانی و محیط زیست تحمیل نموده است. هدف این تحقیق تبیین مبانی به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بشردوستانه، حقوق بین‌الملل و در فقه اسلامی با تأکید بر حفظ محیط زیست می‌باشد. روش تحقیق توصیفی - تبیینی است و از تفسیر حقوقی مقررات بین‌المللی و، همچنین، مراجعه به منابع حقوق اسلامی بهره گرفته شده است. اگرچه مقررات معینی در منع به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل یافت نمی‌شود، با استناد به مبانی حقوق بشردوستانه محیط زیست، قواعد عام حقوق بین‌الملل و مبانی حقوق اسلامی، باید پذیرفت هرگونه تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای ممنوع می‌باشد و هیچ‌کس مجاز به استفاده از سلاح هسته‌ای و تجاوز به حقوق انسانی و محیط زیست نیست. بنابراین، در صورت بروز مخاصمات، طرف‌های درگیر موظف به رعایت قواعد منع به کارگیری سلاح‌های غیرمتعارف و سلاح‌های هسته‌ای می‌باشند، زیرا این سلاح‌ها نابودکننده نسل‌ها و محیط زیست انسان‌ها هستند.

واژگان کلیدی: سلاح‌های هسته‌ای، حقوق بشردوستانه، محیط زیست، حقوق بین‌الملل، فقه اسلامی.

*. استادیار گروه فقه قضایی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران،
kahvand110@chmail.ir

** استادیار گروه فقه و مبانی حقوق پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)، قم، ایران، (نویسنده مسئول)
yahoo.com mohmoudyousefvand@

مقدمه

تجربه‌های ناگوار به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف و کشتار جمعی در جنگ‌های جهانی اول و دوم جامعه بین‌المللی را بر آن داشت که به چاره‌اندیشی و تدوین کنوانسیون‌های منع تهدید و به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف — که مبدأ شکل‌گیری حقوق بشردوستانه است — اقدام نماید. بدین ترتیب، استفاده از سلاح‌های شیمیایی و گازهای سمی و بدرفتاری با اسرا در جنگ جهانی اول زمینه تصویب معاهدات ۱۹۲۵ میلادی در منع کاربرد گازهای خفه‌کننده و سمی و کنوانسیون ۱۹۲۹ میلادی در نحوه رفتار با اسرای جنگی را به وجود آورد؛ تصویب کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ میلادی ژنو نیز پاسخی به فجایع جنگ جهانی دوم بود.

با وجود این، امروزه، مسابقه گسترش تسلیحات نامتعارف، از جمله سلاح‌های هسته‌ای، به معضلی جدی برای جامعه جهانی بدل شده است که انسان و محیط زیست را با تهدید جدی مواجه کرده است؛ از ویژگی‌های اصلی تسلیحات هسته‌ای این است که قدرت تخریب فوق‌العاده و کشتار وسیع را دارد، بدون اینکه تفکیک افراد و مراکز نظامی از غیرش ممکن باشد. پس، یک حمله هسته‌ای، علاوه بر نظامیان درگیر در مخاصمات، سایر انسان‌ها و حتی نسل‌های آینده و محیط زیست را نیز با نابودی مواجه می‌سازد. بدین سبب است که حمایت از محیط زیست — که شامل کلیه عناصر انسانی و طبیعی می‌شود و انسان، حیوانات، گیاهان و انواع گونه‌های موجودات را دربرمی‌گیرد (مشهدی، ۱۳۸۹: ۲۱۱-۲۱۲) — مطالبه‌ای بین‌المللی شده است.

پرسش اصلی پژوهش حاضر این است: موضع حقوق بین‌الملل و حقوق بشردوستانه بین‌المللی و، همچنین فقه امامیه، در استفاده از سلاح‌های هسته‌ای از منظر حقوق محیط زیست چه می‌باشد؟ آیا می‌توان مبانی منع به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای را در مخاصمات مبتنی بر منابع مذکور استنباط نمود؟

اگرچه ممنوعیت به‌کارگیری سلاح هسته‌ای از قواعد عام حقوق بین‌الملل و برخی کنوانسیون‌ها و مقررات حقوق بشردوستانه فهم‌شدنی است، به‌رغم قدرت ویرانگرش، متأسفانه، هیچ‌گونه مقررات ویژه و صریحی در منع تهدید و به‌کارگیری سلاح هسته‌ای در حقوق بین‌الملل و حقوق بشردوستانه بین‌المللی وجود ندارد. افزون بر این، اصرار برخی

کشورهای معدود و دارنده سلاح هسته‌ای بر تولید و انباشت آن مانع از شکل‌گیری قاعده عرفی بین‌المللی در ممنوعیت استفاده از این سلاح‌ها از سوی همه کشورهای شده است. با این حال، فقه شیعه مفتخر است که در این باره نظری قاطع دارد. اگرچه کاربرد سلاح هسته‌ای جزء مسائل مستحدثه در فقه است، می‌توان حرمت فقهی به‌کارگیری سلاح هسته‌ای را، بنابر قیاس اولویت، در برابر نهی از مسموم کردن مناطق، آتش زدن درختان و مزارع و خانه‌ها، آب بستن بر روی دشمن به‌منظور غرق کردن آنها و اموری از این دست استنباط کرد، به گونه‌ای که فقهای معاصر، به اتفاق، فتوا به حرمت به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای داده‌اند، که به‌ویژه می‌توان به فتوای حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی اشاره کرد.

۱. حقوق بشردوستانه و منع به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای

حقوق بشردوستانه بین‌المللی^۱ به مجموعه‌ای از قواعد اطلاق می‌شود که استفاده از سلاح‌ها و روش‌های جنگی را محدود می‌کند؛ حقوق بشردوستانه یا حقوق مخاصمات به‌عنوان یکی از شاخه‌های حقوق بین‌الملل شناخته می‌شود و هدف آن کاهش آلام و آثار ناخوشایند مخاصمات و حمایت از قربانیان جنگ است، که امروزه در قالب معاهدات متعدد از جمله معاهدات چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و دو پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ مدون شده است؛ حقوق بشردوستانه می‌کوشد از خشونت بی‌اندازه در جنگ‌ها جلوگیری کند و برای رسیدن به این هدف، مقررات حقوق بشردوستانه بین‌المللی حق دولت‌ها را در انتخاب سلاح‌ها و روش‌های جنگی محدود می‌کند و از قربانیان درگیری‌های مسلحانه حمایت می‌نماید.

(ساعد، ۱۳۸۶: ۲۵-۳۲)

مقررات حقوق بشردوستانه بین‌المللی دربردارنده سه بخش اصلی است:

بخش نخست مقرر می‌دارد که هنگام درگیری مسلحانه، حق دولت‌ها در انتخاب روش‌ها و سلاح‌های جنگی نامحدود نیست و آنها صرفاً می‌توانند از آن دسته از روش‌ها و سلاح‌های جنگی استفاده کنند که رنج زاید و غیرانسانی ایجاد نکنند؛

1. International Humanitarian Law.

بخش دوم حقوق بشردوستانه بین‌المللی ناظر به مقرراتی است که از حیات، سلامت و کرامت انسان‌هایی که در درگیری مشارکت نکرده یا به مشارکت خود در درگیری پایان داده‌اند - مانند غیرنظامیان، اسیران جنگی، مجروحان و بیماران - حمایت می‌کند؛

بخش سوم مقررات حقوق بشردوستانه بین‌المللی به کارگیری روش‌ها و ادوات جنگی‌ای را که موجب تخریب گسترده، همیشگی و عمده محیط زیست می‌شود ممنوع اعلام می‌دارد. پس، حقوق بشردوستانه با حقوق محیط زیست نیز مرتبط است و حمایت از محیط زیست به‌عنوان یکی از ابعاد مقررات حقوق بشردوستانه به‌شمار می‌آید. مقررات حقوق بشردوستانه که از محیط زیست در جنگ‌ها حمایت می‌کند در کنوانسیون‌های بین‌المللی به دو شیوه خاص (محدود به زمان جنگ) و عام (بدون محدودیت) تدوین شده است.

۱-۱. معاهدات حقوق بشردوستانه محیط زیست

در گذشته، حقوق بشردوستانه بین‌المللی از دو شاخه جداگانه تشکیل می‌شد:

- بخشی که با عنوان حقوق لاهه شناخته می‌شود و شامل مقرراتی است که حق دولت‌ها را در انتخاب روش‌ها و سلاح‌های جنگی محدود می‌نماید؛ معاهدات مصوب ۱۸۹۹ و ۱۹۰۸ میلادی لاهه نمونه این اسناد می‌باشد.

— بخشی که به حقوق ژنو منسوب بودند و شامل مجموعه مقررات حمایتی از افرادی بودند که در درگیری‌های مسلحانه شرکت نکرده یا به مشارکت خود در درگیری‌ها پایان داده باشند؛ کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ میلادی مهم‌ترین این اسناد می‌باشد.

با تدوین پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در سال ۱۹۷۷ میلادی، که هر دو گونه مقررات را در خود جای دادند، این تفکیک از میان رفت. بر این اساس، امروزه، کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی آن در سال ۱۹۷۷ شالوده اصلی مقررات حقوق بشردوستانه را شکل می‌دهند.

به موجب بند ۳ از ماده ۳۵ پروتکل شماره ۱، ضمیمه کنوانسیون‌های ژنو مصوب ۱۹۷۷ میلادی، استفاده از ابزار و وسایل جنگی که به غرض خسارت گسترده و شدید از سوی متخاصمان یا یکی از آنها به‌کارگرفته می‌شود و به طور طبیعی، محیط زیست را با خطر و

آسیب‌دیدگی مواجه می‌کند یا احتمال بروز تخریب محیط زیست را به دنبال دارد، ممنوع شده است. (کنعانی و دیگران، ۱۳۸۵: ۳۳۸)

همچنین، به موجب بند ۱ ماده ۵۵ پروتکل اول سال ۱۹۷۷، استفاده از چنین ابزار و اداوات جنگی ممنوع است. در هنگام جنگ، می‌بایست مراقبت شود که از محیط زیست طبیعی در برابر آسیب‌های گسترده، درازمدت و شدید حفاظت به عمل آید. این حفاظت شامل ممنوعیت استفاده از روش‌ها یا وسایل جنگی ای می‌شود که منظور از آنها وارد کردن چنین آسیبی به محیط زیست طبیعی است یا احتمال وارد آمدن چنین آسیبی می‌رود. و نیز در بند ۲ از این ماده آمده: «حمله به محیط زیست طبیعی به‌عنوان اقدام تلافی‌جویانه ممنوع است». (همان: ۳۴۹)

علاوه بر مقررات حقوق بشردوستانه که در زمان جنگ اعمال می‌شود، امکان استناد به قواعد عامی نیز که ممکن است ناظر بر هدایت مخاصمات و جنگ‌ها در راستای حفظ محیط زیست باشند وجود دارد:

ا. هیچ بخشی از محیط زیست نباید مورد حمله قرار گیرد مگر آنکه هدف نظامی باشد؛
 ب. انهدام هر بخش از محیط زیست طبیعی ممنوع است مگر آنکه ضرورت مبرم نظامی ایجاب کند؛

ج. حمله علیه یک هدف نظامی در صورت احتمال آسیب تصادفی به محیط زیست، که نسبت به مزیت عینی و مستقیم نظامی پیش‌بینی شده بیشتر باشد، ممنوع است. (تز و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۴۴)

امروزه، حقوق بشردوستانه تکامل یافته‌تر شده و رفته‌رفته از مسئله قربانیان مربوط به جنگ‌ها و اقدامات غیرقانونی در جنگ‌ها، استفاده از سلاح‌های غیرمتعارف - اعم از اتمی، میکروبی و شیمیایی، رفتار غیرانسانی با اسیران و مجروحان و مصدومان در جنگ‌ها، پرهیز از توسل به زور و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی و ده‌ها عنوان مشابه دیگر، به تلاش‌های انسان‌دوستانه در کوران بلایا و حوادث و سوانح طبیعی و غیرطبیعی، خشونت‌های انسانی و

حوادث بیولوژیکی، حوادث قومی و نژادی و فرقه‌ای، ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌ها، تخریب محیط زیست و ده‌ها مورد دیگر تسری یافته است. اگرچه ممکن است همه این موارد حقوق بشردوستانه تلقی نشوند، عنوان اقدام بشردوستانه قطعاً بر آنها مترتب است. بی تردید، در برابر این قبیل مسائل، مصائب، حوادث و بلایای طبیعی و غیرطبیعی، التزام به استانداردهای متعارف ضروری می‌نماید، زیرا حیات بشر با محیط زیستی سالم و مولد پیوند خورده است، چنان‌که نابودی محیط زیست رابطه عمیقی با به خطر افتادن زندگی انسان‌ها دارد. (فلک و دیتر، ۱۳۸۷: ۱۵۵)

۱-۲. آرای دیوان بین‌المللی دادگستری

یکی از آرای دیوان بین‌المللی دادگستری مربوط به آزمایش هسته‌ای فرانسه در آب‌های اقیانوس آرام است که با شکایت استرالیا و نیوزیلند به دیوان بین‌المللی دادگستری به سبب نقض حاکمیت و نقض حقوق بین‌الملل محیط زیست کشیده شد و دیوان، با بررسی استدلال‌های طرفین، فرانسه را از ادامه آزمایش‌ها منع کرد. علاوه بر این، رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در موضوع مشروعیت استفاده از سلاح‌های هسته‌ای در سال ۱۹۹۶ مهم‌ترین رأی دیوان در زمینه حفظ محیط زیست به‌شمار می‌آید. این رأی بر پرهیز دولت‌ها از انجام اعمالی که به محیط زیست آسیب می‌رساند تأکید داشته، مقرر می‌کند: «استفاده از هر نوع سلاح، از جمله سلاح‌های هسته‌ای، و روش جنگی‌ای که صدمه‌های شدید گسترده و طولانی‌مدت به محیط زیست را سبب شوند ممنوع است.» (ICJ, 1996: 10)

۲. حقوق بین‌الملل و منع به‌کارگیری سلاح هسته‌ای

برای تبیین مبانی عدم به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای از منظر حقوق بین‌الملل، ابتدا، قواعد کلی حقوق بین‌الملل را در ارتباط با این موضوع بررسی می‌کنیم و، سپس، به بررسی نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، به‌عنوان مبنای خاص حقوق بین‌الملل در منع به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای، پرداخته خواهد شد.

۲-۱. قواعد کلی حقوق بین‌الملل

قواعد حقوق بین‌الملل در منع استفاده از جنگ‌افزارهایی که موجب تخریب محیط طبیعی می‌شود، به‌عنوان قواعد کلی منع به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف و هسته‌ای، قابل استناد می‌باشند و مبتنی بر این قواعد، استفاده از سلاح‌های هسته‌ای نیز ممنوع خواهد بود. (رابرتسون، ۱۳۸۳: ۲۶۷) برای مثال، کمیته خلع سلاح سازمان ملل در سال ۱۹۷۷ میلادی، در مخالفت با اقدامات جنگی آمریکا در ویتنام، معاهده خاصی با عنوان کنوانسیون ممنوعیت استفاده نظامی یا سایر اقدامات خصمانه تکنیک‌های تغییر محیط زیست - موسوم به کنوانسیون ان‌مد (ENMOD) - را تنظیم کرد. این کنوانسیون ایجاد تغییرات عمدی در محیط زیست به منظور وارد ساختن اثرات گسترده، بلندمدت یا شدید برای انهدام، آسیب یا صدمه به کشور دیگر عضو را منع می‌کند. تفاوت این مقررات با مقررات مندرج در پروتکل الحاقی اول این است که مقررات اخیرالذکر عمدتاً به اثرات چنین رویه‌ای اشاره می‌کند، در حالی که کنوانسیون منع روش‌های تغییر محیط زیست محیطی به استفاده عمدی از یک شیوه به‌منظور ایجاد تغییرات در محیط زیست اشاره دارد. (تر و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۶۰)

البته، کنوانسیون ان‌مد هنوز لازم‌الاجرا نشده است و استناد به آن چندان حاکی از تبیین یا انعکاس مقررات حقوق بین‌الملل موجود نمی‌باشد. (فلک و دیتز، ۱۳۸۷: ۱۵۹)

بند ۴ ماده ۲ پروتکل سوم کنوانسیون سلاح‌های متعارف نیز استفاده از سلاح‌های تصادفی علیه جنگل‌ها یا دیگر انواع گیاهی را ممنوع دانسته مگر اینکه از این مناطق طبیعی به وسیله طرف مخالف برای پوشش، پنهان شدن یا استتار یک هدف نظامی استفاده شود یا خود آنها اهداف نظامی باشند.

براساس ماده ۷ پروتکل دوم این کنوانسیون نیز محل زمین‌های مین‌گذاری شده باید ثبت شود و در هر زمان ممکن، براساس توافق دوجانبه به انتشار آنها پردازد. (همان: ۱۸۳)

همچنین، براساس ماده ۲۳ بخش a مقررات لاهه، استفاده از سم یا سلاح‌های سمی ممنوع است. ممنوعیت به‌کارگیری سم، به‌عنوان سلاح، احتمالاً، قدیمی‌ترین ممنوعیت استفاده از ابزارهای جنگی در حقوق بین‌الملل است. از آنجاکه در اواخر قرون وسطی، استفاده از سم معمولاً به‌طور محدود ممنوع نشده بود، با وضع بند «الف» ماده ۲۳ مقررات لاهه، چنین

ممنوعیت قطعی در قالب یک تعهد نوین بین‌المللی به وجود آمد. امروز، بدون هیچ تردیدی، ممنوعیت استفاده از سم به‌عنوان ابزار جنگی همچنان نافذ و جاری است. (همان: ۱۹۱)

ممنوعیت استفاده از سلاح‌های آتش‌زا نیز از قواعدی است که دربارهٔ سلاح‌های هسته‌ای کاملاً صدق می‌نماید. و نیز کنوانسیون سازمان ملل نیز در مورد سلاح‌های شیمیایی، در ۱۳ ژانویه ۱۹۹۳، ممنوعیت‌های جامعی را در ارتباط با توسعه، تولید، ذخیره، انتقال و استفاده از سلاح‌های شیمیایی دارد و، همین‌طور، این کنوانسیون مقررات کنترل بین‌المللی اجرای این مقررات را دربردارد. (همان: ۲۰۶)

اساسنامهٔ دیوان کیفری بین‌المللی رم ۱۹۹۸ یکی از جرایم بین‌المللی را «تخریب محیط زیست در سطح وسیع» به‌شمار آورده است. بنابراین، براساس قواعد عام حقوق مخاصمات بین‌المللی، به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای می‌تواند یک «جنایت بین‌المللی» قلمداد شود و این جرم‌انگاری در حقوق کیفری بین‌الملل نشان‌دهندهٔ حرکت حقوق بین‌الملل معاصر به سمت و سوی ممنوعیت جامع کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در جهان است.

در پایان، باید متذکر شد که اصول حقوق بشردوستانه مانند اصل تفکیک اهداف و افراد غیرنظامی (ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی)، اصل منع درد و رنج بیهوده (Brownlie, 1969: 450)، اصل ضرورت و تناسب (Sachdev, 1999: 437)، اصل ممنوعیت تخریب محیط زیست در سطح وسیع^۱ و ... که بر به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای نیز حاکم می‌باشند، به‌عنوان قواعد آمرهٔ بین‌المللی تلقی می‌شوند و نقض این قواعد مسئولیت قطعی بین‌المللی دولت‌ها را به دنبال می‌آورد که ممنوعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل را مستند می‌نمایند.

۲-۲. نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری

با وجود قواعد عام منع به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل، مقررات مشخصی دربارهٔ استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود ندارد. افزون بر این، ممنوعیتی را نیز نمی‌توان از حقوق عرفی و قراردادی کنونی استنباط کرد. (فیلک و دیتر، ۱۳۸۷: ۱۹۳)

۱. بند ۳ ماده ۳۵ و بند ۱ ماده ۵۵ پروتکل شماره ۱ کنوانسیون‌های ژنو.

با وجود این، می‌توان به نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری دربارهٔ مشروعیت یا عدم مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای استناد کرد؛ تاکنون دو بار از دیوان بین‌المللی دادگستری درخواست نظر مشورتی شده است: ابتدا، در سال ۱۹۹۳ میلادی، سازمان بهداشت جهانی از دیوان درخواست نمود به این سؤال پاسخ دهد: «با توجه به آثار ناشی از کاربرد سلاح هسته‌ای بر سلامت و محیط زیست، آیا استفاده از سلاح هسته‌ای در جنگ یا در هر نوع مخاصمه مسلحانه نقض تعهدات ناشی از حقوق بین‌الملل و اساسنامهٔ سازمان بهداشت جهانی خواهد بود یا نه؟» دیوان پس از سه سال، در تاریخ ۸ ژوئیه ۱۹۹۶ میلادی، با هفت رأی موافق در مقابل سه رأی مخالف، طرح سؤال از طرف سازمان بهداشت جهانی را در قلمرو صلاحیت این سازمان ندانست و اعلام کرد که قادر به اعلام نظر مشورتی نیست. متعاقباً، مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز، در سال ۱۹۹۴ میلادی، از دیوان درخواست نظر مشورتی کرد. مجمع عمومی سازمان ملل از دیوان درخواست نمود نظر مشورتی خود را دربارهٔ این سؤال اعلام نماید: «آیا به موجب حقوق بین‌الملل، تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در کلیهٔ شرایط مجاز است؟»

دو پرسش مطرح از جهاتی با هم متفاوت بودند: پرسش مجمع بهداشت جهانی تنها استفاده از سلاح‌های هسته‌ای را شامل می‌شد، در حالی که مجمع عمومی ملل متحد تهدید به استفاده را نیز در پرسش خودگنجانده بود. دیوان، پس از احراز صلاحیت برای پاسخگویی به درخواست مجمع عمومی، نظر خود را در تاریخ ۸ ژوئیه ۱۹۹۶م در بند ۲/۱۰۵، بدین شرح اعلام نمود:

ا. به اتفاق آرا تصویب شد: در حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی، هیچ‌گونه مجوز خاص برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود ندارد.

ب. با ۱۱ رأی موافق در برابر ۳ رأی مخالف: در حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی، فی‌نفسه، هیچ‌گونه ممنوعیت جامع و جهانی برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود ندارد.

ج. به اتفاق آرا تصویب شد: تهدید یا استفاده از زور با سلاح‌های هسته‌ای که برخلاف پاراگراف ۴ مادهٔ ۲ منشور ملل متحد و فاقد تمام شرایط مادهٔ ۵۱ باشد، غیرقانونی است.

د. به اتفاق آرا تصویب شد: تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای باید منطبق با مقررات

حقوق بین‌الملل لازم‌الاجرا در مخاصمه مسلحانه، به‌ویژه منطبق با اصول و قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی، و نیز مطابق با تعهدات پیش‌بینی شده در معاهدات و سایر تعهداتی که صریحاً مربوط به سلاح‌های هسته‌ای است باشد.

ه. با هفت رأی موافق از جمله رأی ترجیحی رئیس دیوان و هفت رأی مخالف: با توجه به شرایطی که در بالا ذکر شد، این نتیجه به دست می‌آید که تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای عموماً مخالف قواعد حقوق بین‌الملل لازم‌الاجرا در مخاصمه مسلحانه، به‌ویژه مغایر با اصول و قواعد حقوق بشردوستانه، است. با این حال، در وضعیت فعلی حقوق بین‌الملل و عوامل موجود در آن، دیوان نمی‌تواند به طور قطعی نتیجه بگیرد که در مقام دفاع مشروع، در شرایطی که کشوری شدیداً در معرض نابودی باشد، تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای مشروع است یا نامشروع؟

و به اتفاق آرا تصویب شد: تعهد برای پیگیری با حسن نیت و نتیجه‌بخش مذاکرات - که تحت نظارت جدی و مؤثر بین‌المللی، منجر به خلع سلاح هسته‌ای در تمام ابعاد آن شود - وجود دارد.

دیوان با این نظر خواسته است که، ضمن بیان خلأ قانونی در شرایط خاص دفاعی، فقط قواعد موجود را بیان کند. از این رو، با ملاحظه قواعد حقوق بشردوستانه و قواعد عام حقوق بین‌الملل به‌صراحت اعلام می‌کند که تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای داخل در ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های پذیرفته شده در منشور ملل متحد و برخی معاهدات دو یا چندجانبه و حقوق عرفی و اصول حاکم بر مخاصمات مسلحانه و معیارهای حقوق بشردوستانه است.

دیوان پس از بررسی قطعنامه‌های مجمع عمومی و معاهدات دو یا چندجانبه و دیگر اسناد بین‌المللی مربوط به حقوق مخاصمات مسلحانه و اصول حقوق بشردوستانه، این‌گونه نتیجه گرفته است:

اولاً، مجوز خاص برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود ندارد؛

ثانیاً، تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای - برخلاف قواعد عام حقوق بین‌الملل و اصول حقوق بشردوستانه - مجاز نیست؛

ثالثاً، ویژگی خاص سلاح هسته‌ای به گونه‌ای است که تهدید یا استفاده از آن، عموماً، منجر به نقض قواعد عام حقوق بین‌المللی می‌شود، اما به نظر دیوان، از این ملازمه نوعی، نمی‌توان ممنوعیت یا مشروعیت تهدید یا استفاده از این سلاح را در شرایطی که موجودیت یک کشور در معرض خطر قرار دارد استنباط کرد، هرچند یک تعهد کلی برای دولت‌ها وجود دارد که با پیگیری مذاکرات، به خلع سلاح اتمی دست یابند.

برخلاف تصور عده‌ای که از نظر دیوان این‌گونه برداشت کرده‌اند که دیوان قواعد عام حقوق بین‌الملل را نادیده گرفته و به نحوی استفاده از سلاح هسته‌ای را در خلأ قانونی مجاز دانسته است (ر.ک. ساعد، ۱۳۸۶: ۸۰-۸۳)، اگر تمام بندها یکجا مورد توجه قرار گیرد و به کلمات و عبارات به کاررفته در آن دقت شود، نادرستی این برداشت آشکار می‌شود: اگر هریک از پاراگراف‌های مذکور را جدای از پاراگراف‌های دیگر مطالعه کنیم، حتماً با این سؤال مواجه می‌شویم که با وجود آن همه قواعد عام حقوق بین‌الملل و اصول حقوق بشردوستانه و قابل اعمال در منازعات مسلحانه، چطور دیوان در بند B/2/105 به این نتیجه رسید که هیچ قاعده‌ای وجود ندارد که تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای را منع کند و در بند E/2/105 اعلام کرد که حقوق بین‌الملل در مورد قانونی یا غیرقانونی بودن کاربرد سلاح هسته‌ای در شرایط خاص و حادث دفاع مشروع ساکت است و هیچ قاعده‌ای ندارد؟

بیشترین ایرادی که به رأی مشورتی دیوان وارد شده است مربوط به همین بندهای B/2/105 و E/2/105 می‌باشد. قضات دیوان در حالی که در مورد چهار بند دیگر اتفاق نظر داشتند، در مورد بند B/2/105 سه نفر و در مورد بند E/2/105 هفت نفر از قضات به مخالفت برخاستند. اما دلیل و جهت مخالفت آنها یکسان نیست؛ توجه به ترکیب قضات دیوان و جهت مخالفت آنها در این خصوص حایز اهمیت است؛ تعداد چهار نفر از چهارده قاضی دیوان در زمان صدور نظر مشورتی از اتباع کشورهای دارنده سلاح هسته‌ای هستند: قاضی شوبل معاون رئیس دیوان تبعه ایالات متحده آمریکا، قاضی گیلان تبعه فرانسه، قاضی هیگینز تبعه انگلیس و قاضی ورشچتین تبعه روسیه هستند. با توجه به اینکه دیوان وظیفه قانون‌گذاری ندارد و - برخلاف دعاوی ترافیعی که، در نهایت، باید با تکیه بر اصول و قواعد حقوقی، حتی در صورت سکوت قانون، حکم قضیه را صادر نماید - در دادن نظر مشورتی باید فقط به بیان وضع موجود

بپردازد، در مجموع، می‌توان گفت: دیوان به‌درستی به این نتیجه رسید که تهدید یا به‌کارگیری سلاح هسته‌ای به موجب قواعد عام حقوق بین‌الملل ممنوع است، ولی قاعده خاصی که از آن به‌صراحت چنین ممنوعیتی احراز شود وجود ندارد.

برخلاف استنباط برخی که نظر دیوان را به نحوی تعبیر می‌کنند که گویی دیوان استفاده از این سلاح را در شرایط حاد و ویژه دفاع مشروع مجاز دانسته است، باید گفت: اگرچه قایل شدن به خلأ قانونی - با وجود آن‌همه قواعد عام بشردوستانه - به نوعی بی‌توجهی به این اصول و قواعد است و سبب تردید در اولویت دادن به قواعد بشردوستانه در برابر ضرورت‌های نظامی می‌شود، ولی از نظر دیوان، چنین مجوزی استنباط نمی‌شود، و برخلاف اظهار نظر قاضی فرانسوی، سکوت قانون مجوزی برای استفاده از سلاح هسته‌ای نیست.

دیوان در بندهای مقدماتی ۲۱ و ۲۲ تنها به موضع کشورها در خصوص حاکمیتشان و قاعده آزادی عمل دولت‌ها در موارد سکوت قانون پرداخته است و به‌هیچ‌وجه بر قابل استناد بودن این قاعده در قضیه تهدید یا کاربرد سلاح هسته‌ای صحه نگذاشته است. افزون بر این، دیوان در بندد، به اتفاق آرا، نظر داده است که تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای باید منطبق با مقررات حقوق بین‌الملل لازم‌الاجرا در مخاصمات مسلحانه، به‌ویژه منطبق با اصول و قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی، و نیز مطابق با تعهدات پیش‌بینی شده در معاهدات و دیگر تعهداتی که به‌صراحت مربوط به سلاح‌های هسته‌ای است باشد. این عبارت را می‌توان این‌طور بیان کرد: تا زمانی که سلاح هسته‌ای از چنان ویژگی‌های تخریبی و زیان‌بار برخوردار است که امکان سازگاری آن با قواعد عام حقوق بین‌الملل وجود ندارد، استفاده از این سلاح حتی در مقام دفاع مشروع، در پرتو قواعد عام حقوق بین‌الملل، نمی‌تواند مشروع و قانونی تلقی شود، اما اگر کشوری در تولید نسل جدیدی از سلاح هسته‌ای به گونه‌ای آن را طراحی کند که اولاً، قدرت تخریبی آن محدود به تضعیف دشمن [و نه نابودی آن] باشد و ثانیاً، جنگ علیه نسل‌های آینده و محیط زیست نباشد و ثالثاً، در کاربرد آن، امکان تفکیک اهداف نظامی از اهداف غیرنظامی فراهم باشد و، به‌طور کلی، ناقض ضابطه‌های عمومی حقوق بشردوستانه بین‌المللی نباشد، باید این سلاح را در زمره سلاح‌های متعارف تلقی کرد.

۳. فقه امامیه و منع به‌کارگیری سلاح هسته‌ای

به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای از آن جهت که محیط زیست انسان و سایر موجودات را تهدید می‌کند و به نابودی می‌کشاند می‌تواند به عنوان مسئله‌ای فقهی باشد. بررسی ادله فقهی — اعم از آیات و روایات — و، همچنین، مراجعه به آرای فقها نشان می‌دهد که در منازعات و جنگ‌ها، نباید محیط زیست مورد تهدید قرار گیرد. البته، با استناد به قواعد فقهی نیز، می‌توان حکم ممنوعیت و حرمت به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای را استنباط کرد. قاعده فقهی اصلی کلی است که فقیه از مجرای تطبیق آن با موضوعات خارجی به احکام شرعی جزئی رهنمون می‌شود. (خوئی، ۱۴۲۲ق، ج ۱: ۸) از این قواعد که در ادله فقه جهاد و دفاع قابل استنباط است می‌توان به «لزوم تفکیک اهداف و افراد نظامی از غیرنظامی» اشاره کرد. پیشینه حکم فقهی حرمت به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای را می‌توان در احکام ناظر بر حرمت یا کراهت قطع درختان و افکندن آتش و مسلط ساختن آب بر سازه‌های دشمن، حرمت قتل زنان، بچه‌گان، دیوانگان، عدم جواز مثله کردن دشمن و کراهت حمله شبانه به کافران، مبتنی بر قیاس اولویت، مورد توجه قرار داد. (علیدوست، ۱۳۹۲: ۱۱)

۳-۱. آیات قرآن کریم

قرآن کریم، به صراحت، تلاش برای فساد در زمین و به نابودی کشاندن حرث و نسل را نهی فرموده است:

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ.
(بقره: ۲۰۵)

هنگامی که روی برمی‌گردانند [و از نزد تو خارج می‌شوند]، در راه فساد در زمین کوشش می‌کنند و زراعت‌ها و چهارپایان را نابود می‌سازند، [با اینکه می‌دانند] خدا فساد را دوست نمی‌دارد.

افساد ضد اصلاح است یا به مال تعلق می‌گیرد یا به عمل. گاهی نیز بر محاربه و سلب امنیت و آسایش جامعه اطلاق می‌شود. (مصطفوی، ۱۴۰۲ق، ج ۱۲: ۱۰۹)

افسادی که به مال دیگری تعلق می‌گیرد، در بیشتر موارد، موجب ضمان است. این نوع فساد گاه با آسیب رساندن، سوزاندن یا تلف کردن مال دیگری تحقق می‌یابد و گاه با انجام

عملی در مال که به سبب آن، مالک از تصرفات مطلوب در مال خود محروم می‌گردد، مانند حایل قرار دادن میان مالک و مال او به گونه‌ای که مال از دسترس وی خارج گردد یا با نجس کردن آب دیگری که در این صورت، استفاده از آن حرام می‌شود.

افسادی که به عمل تعلق می‌گیرد، خواه عمل عبادی مانند نماز و روزه و خواه عمل تجاری همچون بیع، با اخلال به شرایط و ارکان عمل محقق می‌شود. چنین افسادی با ابطال یکی است.

گاهی نیز افساد متعلق به عمل به معنای از بین بردن اجر و پاداش عمل است، مانند عجب پس از عمل عبادی که پاداش و ثواب آن را از بین می‌برد.

افساد، بر محاربه و سلب امنیت جامعه نیز اطلاق شده است. بدین سبب، به فرد محارب مفسد فی الارض (افسادکننده در زمین) گفته می‌شود. (جمعی از پژوهشگران، ۱۴۲۶ق، ج ۱: ۵۹۱)

معنای اول و سوم از معانی مزبور با مطالب مطرح در آیه شریفه سازگار است، زیرا در این آیه، اهلاک حرث و نسل به عنوان فساد در زمین معرفی شده است.^۱

امیرالمؤمنین علی علیه السلام ضمن ذکر آیه یادشده، اهلاک حرث و نسل را از باب ظلم و بدسیرتی دانسته است. (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸: ۲۸۹)

این آیه و آیه قبل آن درباره اخنس بن شریق نازل شده که مردی زیبا و خوش زبان بود و به دوستی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تظاهر می‌کرد. او خود را مسلمان جلوه می‌داد و سوگند می‌خورد که آن حضرت را دوست دارد و به خدا ایمان آورده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هم که مأمور به ظاهر بود با او گرم می‌گرفت و به او ابراز محبت می‌کرد. ولی او در باطن مردی منافق بود. در یک ماجرا، زراعت بعضی مسلمانان را آتش زد و چهارپایان آنان را کشت. به این ترتیب، پرده از روی کار او برداشته شد. در اینجا بود که آیات فوق نازل شد. (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۶: ۳۱۳-۳۱۴)

۱. در برخی از آیات قرآن کریم، حیات در مقابل هلاک قرار گرفته است (انفال: ۴۲)، چنان که هلاکت هم به جمادات (بلد: ۶) و هم به نباتات (آل عمران: ۱۱۷) و هم به حیوان و نسل از هر حیوان (بقره: ۲۰۵) و هم به انسان (اعراف: ۱۵۵) تعلق گرفته است. (مصطفوی، ۱۴۰۲ق، ج ۱۱: ۲۷۱)

آیه دویست و چهارم این سوره وصف «الَّذِ الْخِصَام» بودن دشمنان پیامبر را بیان می‌کند، که دشمنی شدید می‌ورزند و کنایه از کسی است که از هر طرف روی آورد، دشمنی سرسخت است. (طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۳: ۱۴۲-۱۴۳) نشانه دشمنی باطنی آنها این است که وقتی روی برمی‌گردانند و از نزد پیامبر ﷺ خارج می‌شوند، می‌کوشند که در زمین، فساد به راه بیندازند و زراعت و چهارپایان را نابود کند، با وجود آنکه خداوند فساد را دوست ندارد.

«حرث» به معنای زراعت (همان، ج ۳: ۲۴۸-۲۴۹)، و «نسل» به معنای اولاد است (همان، ج ۳: ۴۸۳-۴۸۴) و بر اولاد انسان و غیرانسان اطلاق می‌شود. بنابراین، هلاک کردن حرث و نسل به معنای از میان بردن هرگونه موجود زنده است، اعم از موجودات زنده نباتی، حیوانی و انسانی. به هر حال، تعبیر به «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ»، کلام مختصر و جامعی است که تولید فساد را در سطح جامعه در زمینه اموال و انسان‌ها شامل می‌شود.

فقهای شیعه در موارد متعددی به آیه شریفه یاد شده تمسک نموده‌اند، که رعایت حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در جنگ از این موارد است. بر این اساس، دولت‌ها در جنگ - به هر انگیزه‌ای که باشد - نمی‌توانند به بهانه دفاع، قواعد بشردوستانه را زیر پا گذاشته، نسبت به رعایت حقوق بشردوستانه غفلت نمایند. (میانجی، ۱۴۱۱ق: ۵۷)

براین مبنا، عملکرد متناقض دولت‌های غربی این چنین مورد نقد جدی است:

وهل يخفى على أحد أن هذا التهويل لمسألة حقوق الإنسان كان نوعاً من التغطية للانتهاكات الفظيعة للحقوق والكرامة الإنسانية التي ارتكبتها الغرب أثناء الحرب العالمية الثانية والتي أحرقت الحرث والنسل ورسمت للعالم خارطة مبتنية على أساس الظلم والجور... فأطّلوا بعدها على الدنيا عام ۱۹۴۸م بالإعلان العالمي لحقوق الإنسان... فمثلهم في ذلك مثل من يقتل الضحية ثم ينشر على ها الورود ويملاً الدنيا صراخاً و عويلاً... فالغرب إذاً المتهم رقم واحد في هذه القضية بل متلبس بالجناية مع سبق الإصرار وعدم الندم. (جمعی از پژوهشگران، ۱۴۲۶ق، ج ۳۷: ۹)

بر کسی پوشیده نیست که چنین اغراق و تأکید غرب بر حقوق بشر نوعی پوشش بر جنایات و نقض حقوق و کرامت انسان‌ها در خلال جنگ دوم جهانی است که نسل و حرث انسان‌ها را به آتش کشید و جهانی مبتنی بر ظلم و جور را بنا نهاد. با این حال، در سال ۱۹۴۸ میلادی، اعلامیه جهانی حقوق بشر را صادر می‌کنند. مثل ایشان

مانند کسی است که قربانی را ذبح می‌کند و، سپس، بر او گُل می‌افشاند و برای او شیون می‌نماید... دولت‌های غربی نه تنها متهم درجه اول نقض حقوق بشر هستند بلکه مرتکب جنایات حقوق بشری شده‌اند، که آثار پشیمانی نیز از ایشان مشاهده نشده است.

مقررات جهاد در اسلام اجازه به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای و کشتار جمعی را نمی‌دهد. قرآن کریم، به صراحت، تجاوز و تعدی در منازعات و مخاصمات را نهی کرده، می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره: ۱۹۰)؛ و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند نبرد کنید. و از حدّ تجاوز نکنید، که خدا تعدی کنندگان را دوست نمی‌دارد. « نهی از تعدی و تجاوز در منازعات لزوم احترام به حقوق افراد و محیط زیست را در عدم کاربست سلاح‌های هسته‌ای متذکر می‌شود.

۲-۳. روایات معصومین

با مراجعه به روایات معصومین نیز می‌توان حرمت به کارگیری سلاح‌های نامتعارف و هسته‌ای را استنباط کرد.

از پیامبر اکرم ﷺ روایت معتبری نقل شده است که ایشان ریختن سمّ در بلاد کافران را در زمان جنگ نهی فرموده است: «نهی النبی ﷺ ان یلقى السم فی بلاد المشرکین» (حر عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۱۵: ۶۲)

امام صادق ﷺ نیز در روایتی لزوم رعایت حقوق سالمندان و افرادی که در جنگ مشارکت ندارند و، همچنین، رعایت محیط زیست را مطرح نموده، می‌فرماید:

پیامبر اکرم ﷺ وقتی در صدد بود گروهی را برای جنگ اعزام کند، آنان را در کنار خود می‌نشانند و به آنان می‌فرمود: «با نام خدا و برای رضای خدا و بر طبق روش رسول خدا حرکت کنید، غلّ و غشّ نکنید و مثله و غدر را پیشه کار خود نسازید و پیرمرد فرتوت و کودک و زن را مکشید و هیچ درختی را قطع نکنید، مگر اینکه مجبور به قطع آن شوید. (همان، ج ۱۵: ۵۸)

در حدیث دیگری از امام صادق ﷺ بیان شده است:

... و لاتحرقوا النخل و لاتغرقة بالماء و لاتقطعوا شجرة مثمرة و لاتحرقوا زرعاً لانکم لاتدرون لعلکم تحتاجون اليه و لاتعقروا من البهائم مما يؤکل الا ما لابد لکم من اکل. ... هیچ نخلی (درخت خرما) را آتش نزنید و آن را در آب غرق نکنید و هیچ درخت میوه ای را قطع نکنید و هیچ زراعتی را آتش نزنید؛ زیرا شاید شما به آن نیازمند شوید و هیچ چهارپایی را که گوشت آن قابل خوردن باشد، از بین نبرید مگر آنکه برای خوردن به آن نیاز داشته باشید. (همان، ج ۱۵: ۵۷)

بنابراین، اسلام حتی کشتن حیوانات را جز برای ضرورت رفع گرسنگی، منع نموده است. (محقق داماد، ۱۳۷۵: ۱۸۶)

البته، برخی از فقها نهی در متن روایت را بر کراهت حمل کرده‌اند، نه بر حرمت. (محقق کرکی، ۱۴۰۸ق، ج ۳: ۳۸۵؛ نجفی، بی تا، ج ۲۱: ۶۶؛ الجبعی العاملی، ۱۳۸۷ق، ج ۲: ۳۹۲)

بنابراین، می توان گفت: قدر متیقن آن است که اصل در حقوق بشردوستانه اسلام عدم قطع درختان و تخریب بناهاست، مگر اینکه ضرورتی این اصل را خدشه دار سازد. و آرای فقها در زمینه امکان قطع درختان و تخریب بناها محدود به ضرورت های جنگی می شود و تصور اینکه منظور آنان جواز در اصل تخریب بدون هیچ دلیل یا ضرورتی باشد به دور از واقعیات است. (ابواتله، ۱۹۸۳م: ۱۸۷)

۳-۳. آرا و فتاوی فقہی

اگرچه سلاح های هسته ای به عنوان موضوعی جدید در فقه است، می توان حکم فقہی به کارگیری سلاح هسته ای را بنا بر قیاس اولویت در برابر نهی از مسموم کردن مناطق، آتش زدن درختان و مزارع و خانه ها، آب بستن روی دشمن جهت غرق کردن آنها و اقداماتی از این دست (ر.ک. حر عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۱۵: ۵۸-۷۰) استنباط کرد.

دیدگاه شیخ طوسی پیرامون ممنوعیت استفاده از سم در منازعات با این عبارت بیان شده است: «يجوز قتال الکفارِ بسائر أنواعِ القتلِ الا السم. فانه لايجوز ان يلقى في بلادهم السم؛ جازاست جنگ با کفار با سایر انواع قتل جز با سم، که پخش سم در سرزمین آنها جاز نیست.» (طوسی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۲۹۳)

این دیدگاه در آراء بسیاری از فقهای امامیه وجود دارد، اگرچه برخی از فقها به کارگیری سم در موارد اضطرار را پذیرفته‌اند، که البته قابل تعمیم به سلاح‌های هسته‌ای و نامتعارف نمی‌باشد. (ابن ادریس حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۷۰؛ المکی العاملی، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۳۲؛ محقق کرکی، ۱۴۰۸ق، ج ۳: ۳۸۵)

فقهای معاصر نیز، به اتفاق، فتوا به حرمت به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای داده‌اند که برای نمونه در این مجال، دیدگاه فقهی حضرت آیت الله خامنه‌ای بیان می‌شود. ایشان می‌فرماید:

به اعتقاد ما، افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ما کاربرد این سلاح را حرام و تلاش برای مصونیت بخشیدن ابناى بشر از این بلای بزرگ را وظیفه همگان می‌دانیم. (پیام) به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه، ۱۳۸۹/۱/۲۸)

ایشان، در استدلال بر این، دیدگاه به ممنوعیت فقهی ضایع کردن حرث و نسل استناد کرده، می‌فرماید:

بر طبق مبانی اعتقادی و دینی ما، به کاربردن این‌گونه وسایل کشتار جمعی اصلاً ممنوع است، حرام است، این ضایع کردن نسل و حرث است که قرآن آن را ممنوع کرده. (بیانات امام خامنه‌ای) در دیدار دست‌اندرکاران ساخت ناوشکن جماران، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰)

بر این اساس، حکم ممنوعیت به کار بستن سلاح‌های هسته‌ای و کشتار جمعی فتوایی شرعی است و نباید آن را با حکم حکومتی که مبتنی بر مصالح موقت می‌باشد خلط کرد. همچنین، از آنجاکه این موضوع فراتر از مسائل شخصی و مرتبط با احوال شخصیه و ناظر به مسائل کلان اجتماعی و سیاسی است، که نیازمند وحدت رویه حقوقی در جامعه می‌باشد، عدم التزام به این فتوا به بهانه مراجعه به فتاوی سایر فقها قابل پذیرش نیست، اگرچه در مقام اجرا نیز تنها فتوای ولی فقیه با فرضی که فرمانده کل قوا می‌باشد قابلیت اجرا پیدا می‌کند.

نتیجه‌گیری

نمود مقررات بین‌المللی صریح در منع تهدید و به‌کارگیری سلاح هسته‌ای مجوزی برای تولید و استفاده از این سلاح‌ها به دست نمی‌دهد. افزون بر این، نوعی ممنوعیت عرفی در مورد استفاده از سلاح‌های هسته‌ای می‌توان تصور کرد، که بیشتر در نظریه حقوق طبیعی و اخلاقی یافت می‌شود. بر این اساس، دولت‌ها بایستی نسبت به وضع مقررات موضوعه داخلی و، همچنین، تصویب کنوانسیون بین‌المللی منع به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای بکوشند و، در نهایت، ایجاد عرف بین‌المللی در این موضوع را تسریع نمایند.

همچنین، از آنجاکه به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای یکی از موضوعاتی است که جان و نسل انسان‌ها را به نابودی می‌کشاند و محیط زیست انسان و سایر موجودات را نیز تباہ می‌سازد، بنابراین، در تبیین فقهی این موضوع باید توجه داشت: مصلحت حفظ جان و نسل انسان‌ها از اهم مصالحی است که شارع مقدس به آنها اهتمام و توجه دارد و، بر این اساس، به‌کارگیری هر سلاحی که این مصالح ضروری را به خطر اندازد و موجب کشتار جمعی انسان‌ها و نابودی حرث و نسل آنها شود مورد نهی و منع شارع نیز خواهد بود.

افزون بر این، با استناد به لزوم مراعات اصل تفکیک، اصل حفظ محیط زیست و اصل احترام به سلامت کسانی که در جنگ نقشی ندارند نیز، حکم فقهی ممنوعیت به‌کارگیری سلاح‌های هسته‌ای در عصر حاضر قابل استنباط می‌باشد. تدوین قواعد فقهی ناظر بر موضوع منع تولید، انباشت و به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف، از جمله سلاح هسته‌ای، نیز می‌تواند به‌عنوان پیشنهاد مطرح گردد که به غنای مباحث حقوق بین‌الملل و حقوق بشردوستانه اسلامی خواهد انجامید.

منابع

- ابن ادريس حلی، محمدبن احمد (۱۴۱۰). السرائر الحاوی لتحرير الفتاوی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ابواتله، خديجه (۱۹۸۳م). الاسلام و العلاقات الدولية في السلم والحرب، قاهره، دارالمعارف.
- تز، هنكر و ديگران (۱۳۸۷). حقوق بين المللى بشردوستانه عرفی، ترجمه دفتر امور بين الملل قوه قضاييه جمهوری اسلامی ايران و كميته بين المللى صليب سرخ، تهران، مجمع علمي و فرهنگي مجد.
- الجبعي العاملي، زين الدين [شهيد ثاني] (۱۳۸۷ق). الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية، تصحيح و تعليق سيدمحمد كلانتر، نجف، مطبعة الادب.
- جمعی از پژوهشگران (۱۴۲۶ق). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بيت علیهم السلام با اشراف سيد محمود هاشمی شاهرودی، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی.
- حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۱۶ق). وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت.
- خوئی، ابوالقاسم (۱۴۲۲ق). محاضرات في اصول الفقه، به كوشش محمد اسحاق فياض، قم، مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی.
- رابرتسون، جفری (۱۳۸۳). جنایات علیه بشریت، حسین میرمحمدصادقی، مشهد، دانشگاه علوم رضوی.
- ساعد، نادر (۱۳۸۶). حقوق بشردوستانه و سلاح‌های هسته‌ای، تهران، شهردانش.
- طریحی، فخرالدین (۱۴۱۶ق). مجمع البحرين. تهران، کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، ابو جعفر محمدبن حسن (۱۴۰۰ق). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت، دارالکتاب العربی.
- علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۹۲). «فقه تولید، انباشت و کاربرد سلاح‌های غیرمتعارف»، حقوق اسلامی، ش ۳۸، ص ۷-۲۸.
- فلک، دیتر (۱۳۸۷). حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه، ترجمه قاسم زمانی و دیگران، تهران، شهر دانش.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی، تهران، دار الکتب الإسلامية.
- کنعانی، محمدطاهر و دیگران (۱۳۸۵). حقوق بشردوستانه بین المللی ناظر بر حمایت از افراد در درگیری‌های مسلحانه (مجموعه اسناد ژنو)، تهران، جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، تهران، دار الکتب الإسلامية.

محقق داماد، سیدمصطفی (۱۳۷۵). «تدوین حقوق بشردوستانه بین‌المللی و مفهوم اسلامی آن»، تحقیقات حقوقی، ش ۱۸، ص ۱۴۷-۲۱۰.

محقق کرکی، علی‌بن‌الحسن (۱۴۰۸ق). جامع المقاصد، قم، مؤسسه آل‌ال‌بیت.

مشهدی، علی (۱۳۸۹). ترمینولوژی حقوق محیط زیست، تهران، خرسندی.

مصطفوی، حسن (۱۴۰۲ق). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز کتاب لترجمة و النشر.

المکی العاملی، محمدبن جمال الدین [شهید اول] (۱۴۱۷ق). الدروس الشرعية، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

میانجی، علی (۱۴۱۱ق). الأسیر فی الإسلام. قم، دفتر انتشارات اسلامی.

نجفی، محمدحسن (بی‌تا). جواهرالکلام، تحقیق عباس قوچانی. بیروت، دار احیاء التراث العربی.

Brownlie, Ian (1969). *Some Legal Aspects of the Use of Nuclear Weapons*, Cambridge, Univercity Press, Vol.14, Part 2.

ICJ (1996) Advisory opinion I.C.J.Repords, Declaration of Shi jiu Yong, "Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons", www.icj-cij.org/files/case.

Sachadev, A.K (1999). "Surface to Surface Missiles and International Law", Research Fellow, *Strategic Analysis*, Volume 23, Issue 3.